

Lenin, mamma och Gud

En filmhandledning
utgiven av Film & Publik, Svenska Filminstitutet
Text: Gösta Carlsson

Åldersrekommendation: Mellanstadiet/Högstadiet

Den här handledningen vänder sig till dig som ska se och diskutera den tjeckiska filmen "Lenin, mamma och Gud" tillsammans med en grupp elever på mellanstadie- eller högstadienivå. Filmen skildrar en ung pojkes vardag, mot bakgrund av den politiska situationen i 1950-talets Tjeckoslovakien. Filmen kan ses som ett slags buspojksäventyr, samtidigt som den skapar intresse för en diskussion om det socialistiska projektet i Östeuropa, om olika sätt att organisera samhället.

I filmen förekommer en mängd uttryck och företeelser som kan vara svåra att förstå. Förbered gärna filmvisningen genom att kort presentera tiden och platsen för handlingen. Försök också att ge den unga publiken rätt förväntningar på filmen. Det kan finnas anledning att nämna att filmen är gjord 1990, men är inspelad i svartvitt, eftersom filmen skildrar en tid då färgfilm var mycket ovanligt.

Filmens handling

Tjeckoslovakien i början av 1950-talet. Den tioårige pojken Honza och hans lillasyster Petra återförenas med sin mor i Prag. Barnen har tillbringat ett år på landet medan deras ensamstående mor varit sjuk. Honza är ny i skolan och utsätts för trakasserier. När han klagar för modern får han rådet att lära sig slåss. En dag när Honza hjälper en kamrat som kommit i underläge vid ett slagsmål dyker rektorn upp. Honza, som hamnat på golvet, biter i det ben som är närmast – vilket råkar vara rektorns! Rektorn får blodförgiftning och hamnar på sjukhus. Detta höjer Honzas status bland kamraterna.

Honzas mor är kommunist och starkt politiskt engagerad. Hon har en kärlekshistoria med en granne, Franticek, som är kritisk till regimen. Franticek lyssnar på utländsk radio och han irriteras av den trosvisa glöd som barnens mor visar i sin dyrkan av kommunistpartiet och dess ledare. Moderns och Franticeks skilda politiska uppfattningar gör att förhållandet spricker och till barnens sorg försvinner Franticek ur deras liv.

Olika typer av förföljelser mot oliktänkande inleds i Tjeckoslovakien. Utrensningarna kulminerar med den s.k. Slanskyprocessen och drabbar då människor som mamman tidigare känt som "bra" människor. Modern börjar tvivla på partiet och tillsammans med andra skriver hon ett brev till presidenten. Hon tas in till förhör och barnen lämnas ensamma.

Honzas syster Petra tas omhand av en moster, medan Honza

själv får bo hos en privilegierad skolkamrat vars far är parti-pamp. Honza får skulden för ett pojkestreck, som både han och kamraten är skyldiga till, och kastas ut ur kamratens lägenhet. När Honza återvänder till sin egen våning är mamman tillbaka.

En kort tid därefter får den sovjetiska kommunistledaren Josef Stalin hjärnblödning och dör. Några dagar senare dör även Tjeckoslovariens president Klement Gottwald. Stora människomassor sörjer sina ledare, men hemma hos Honza har mamman plockat ned Stalinporträttet från väggen och på dess plats hänger nu en tavla med en blombukett.

Honza och hans värld

Inled gärna samtalet efter filmen med att diskutera om det gick att känna igen sig i filmens beskrivning av Honzas liv. Utnyttja tillfället att fånga upp begrepp och företeelser i filmen som varit svåra att förstå. Använd uppslagsböcker och facklitteratur för att fördjupa era kunskaper om det som intresserar er.

Honza lever i ett samhälle där man ser på barn på ett annat sätt än nu, både inom och utom familjen. Agan är vanlig, men den ges på olika sätt. Hotet om att barn som missköter sig placeras på uppfostringsanstalt används ofta.

Medan modern arbetar för ett rättvisare samhälle kommer Honza vid flera tillfällen i kontakt med samhällets orättvisor. Bland annat får Honza se hur olika människors förutsättningar kan vara när hans mor arresteras och han får flytta in hos en skolkamrat. Pappan till kamraten är partiboss med tillgång till både lyxvåning och tjänstebil. Vid sidan av detta möts partibossen och hans familj ständigt av omgivningens krusande.

* Diskutera hur Honza upplever de bestraffningar och de orättvisor som drabbar honom? Trots att Honza ofta råkar illa ut behåller han hela tiden sin nyfikenhet och sin företagsamhet. Hur kan man förklara den trygghet som Honza ändå har?

* Hur utvecklas förhållandet mellan Honza och hans mor under filmens gång? Vilka händelser är viktiga för denna utveckling? Vilken roll spelar Franticek för Honza och hans relation till sin mor?

Den historiska bakgrunden

Efter andra världskriget var Tjeckoslovakien ett land i nöd och beroende av bistånd. I detta läge uppstod en fråga om vilken utrikespolitisk orientering landet skulle välja. I den situation som rådde inbjöds landet att ansluta sig till den s.k. Marshall-hjälpen, som innebar att USA gav ekonomiskt stöd och materiella förnödenheter till krigsdrabbade länder i Europa.

I juli 1947 accepterade den tjeckiska regeringen USA:s erbjudande. Efter tre dagar återtogs beslutet efter påtryckningar från Sovjet. Några veckor senare slöt Tjeckoslovakien ett handelsavtal, som bekräftade landets beroende av det kommunistiska Sovjetunionen. Efter en period av motsättningar uppstod ett läge där det kommunistiska partiet i Tjeckoslovakien kunde stärka sin ställning ytterligare, delvis genom utomparlamentariska aktioner.

Den kommunistiska regeringen fick ett starkt stöd hos folket och maktövertagandet skedde utan direkt hjälp utifrån, även om Sovjets underförstådda godkännande var förutsättningen. Den stora valsegern 1948 gav kommunistpartiet det formella stöd som behövdes för att de skulle kunna genomföra sitt program.

Den tjeckiske president som omtalas i filmen "Lenin, mamma och Gud" är Klement Gottwald. När han kom till makten 1948 valde många oppositionella att lämna Tjeckoslovakien. Ett stort antal av Gottwalds meningsmotståndare ställdes inför rätta. Massmedia och skolväsendet togs in under kommunistpartiets kontroll och den fria debatten ebbede ut. Processer mot motståndare inom det tjeckiska kommunistpartiet blev allt vanligare. Mest uppmärksammas blev utrensningen av Rudolf Slansky och en grupp personer kring honom år 1953. 14 dödsdomar avkunnades i en rättegång som kommit att kallas Slanskyprocessen.

Det kommunistiska samhällssystemet var från början ett sätt att ta itu med de stora sociala orättvisorna som rådde. Uppbyggnaden av det nya samhällssystemet rymde två viktiga begrepp: planhushållning och kollektivisering.

Planhushållningen syftade till att industri- och jordbruksproduktionen lades fast i centralt utarbetade flerårsplaner. (I inledningen av filmen "Lenin, mamma och Gud" får vi veta att berättelsen utspelar sig i "femårsplanens fjärde år".) Kollektiviseringen innebar att allt privat jordäggande avskaffades. Detta drabbade inte bara de stora godsens, utan även mindre jordbruk, vilket omnämns i filmen. I det centralstyrda samhällssystem som växte fram uppstod en stor byråkrati, vilket skapade en ny överklass.

Kommunismen hade som mål att uppfostra människan. I filmen visas hur detta sker framför allt i skolan, men också i organisationer för barn och vuxna. För de yngsta fanns pionjärgrupper som skolades i samhällsarbete. För vuxna fanns arbetsbrigader, där man på sin fritid tillsammans utförde olika arbeten som var till nytta för samhället.

Efter att Josef Stalin blivit regeringschef i Sovjet 1924, upp-

stod i det kommunistiska samhället en personkult kring de politiska ledarna. Vid sidan av Stalin själv erhöll hans föregångare Vladimir Lenin en särskilt upphöjd position. Vladimir Lenin var ideologen vars idéer var kärnan i den kommunistiska ideologin. Han ansåg att arbetarklassen skulle överta makten genom en revolutionär aktion och genomföra ett klasslöst samhälle med ekonomisk demokrati. Josef Stalin var den som med hårda metoder ville göra Sovjet till en modern industristat. Han utmanövrerade sina rivaler och drev igenom sin politik med terror och tvång. Utåt framställdes dock Stalin som en landsfader, vilket vi ser exempel på i filmen.

* Inom det kommunistiska samhället fanns en vision om ett bättre samhälle. Hur framträder den visionen i filmen "Lenin, mamma och Gud"? Vad drömde man om för sorts samhälle? Hur ser situationen ut i Östeuropa idag? Vad var det som gjorde att utvecklingen gick snett?

* Ett återkommande inslag i filmen "Lenin, mamma och Gud" är beskrivningen av den samhällsfostran som medborgarna utsätts för. Bör det finnas någon form av samhällsfostran i ett samhälle? Finns det någon sådan samhällsfostran i Sverige? Vilken roll spelar skolan i en sådan process?

Politik och religion

Filmen drar tydliga paralleller mellan religiös och politisk troslära. I filmens början ser vi interiören från en kyrka. Kristusbilden har ersatts av en stor bild på Lenin. Denna öppning slår an ett tema som sedan utvecklas i filmen, bundenheten vid en troslära. Den kristna tron har fått lämna plats för en annan, den kommunistiska. Överallt finns porträtt av Lenin och Stalin: i skolan, hos frisören, i hemmet. Och hela tiden pågår byggnationen av det enorma Stalin-monumentet. Arbetets framskridande skildras i dokumentära avsnitt och blir till ett slags historiska milstolpar i filmen som visar upp det bombastiskt ihåliga i en ideologi som förlorat sitt innehåll och fjärrat sig från människorna.

Honza vänder sig till den "gud" som han tror kan ge den bästa hjälpen. Han grämer sig över att ingen berättat för honom om "trollkarlen Jesus", som verkar ännu mer fantastisk än Lenin och Stalin. Honza kräver att få börja i en klass med religionsundervisning och ber Gud hjälpa honom att slippa sänkt betyg i uppförande. För lillasystemen Petra existerar ännu bara kommunismens gudar. Hon rabblar kommunistiska kampsånger utan att riktigt förstå innebörden.

Mamman har i filmens början en stark tilltro till kommunismen. Hon ser till den goda humanistiska grundtanken i den kommunistiska läran, Hon upplever gemenskapen på möten och lägerdagar, då man tillsammans utför arbeten i samhällets tjänst.

Franticek är tvivlaren. Han kan inte förstå varför det inte kan få finnas olika åsikter om hur samhällsproblemen ska lösas. Han gör skandal på en lägerfest då han sjunger en ve-modig folkvisa efter att några scoutliknande partitrogna sjungit en hyllning till Stalin. Detta leder till en brytning med mamman, men också till att hon i samband med de politiska utrensningarna förlorar sin kommunistiska övertygelse.

Filmen utspelas i ett samhälle, där endast politiska auktoriteter lyfts fram för att bli föremål för folkets dyrkan. Det sker dels i form av monument och jättelika målningar som place-rats ute i samhället, dels i form av tillrättalagda beskrivningar av de politiska ledarna i skolböckerna.

* Hur presenteras den kristna, respektive den kommunistiska läran? Hur lyfts de olika ledargestalterna fram? (Jesus, Lenin och Stalin.) Finns det likheter – eller skillnader?

* I vårt samhälle finns inte någon ensidig politisk påverkan. Inte heller spelar kyrkan samma dominerande roll som för hundra år sedan. Däremot finns det många företeelser som i högre utsträckning än andra påverkar vår livsstil och vår människosyn. Diskutera hur vi påverkas av de värderingar som speglas i reklam, populärmusik, filmer och TV. Har vi genom dessa medier fått andra auktoriteter än de politiska och religiösa ledarna?

Skolan

Skolan skildras i filmen "Lenin, mamma och Gud" som ett indoktrineringsinstrument, där samtidshistorien ibland måste korrigeras, som t.ex. då Rudolf Slansky döms till döden som förrädare. Då måste han bort ur historieböckerna. Barnen förses med klistrermsor och får klistra över de avsnitt i skolboken där Slansky omnämns. Eleverna uppmanas att riva ut boksidor med bilder av personer som blivit utrensade. Detta sätt att retuschera i historien sattes i system under denna tid.

För övrigt är skolan en auktoritär inrättning där förtrycket fortplantar sig från den despotiske rektorn ned till de trakasserade eleverna. Honza höjer sin status inför kamraterna då han biter rektorn i benet, men han blir också den självskrivne syndaboken då något inträffar. En komisk detalj är kravet att tilltala den ilska rektorn med "Kamrat rektorn".

* Diskutera vad som är utmärkande för den skola som Honza gick i. Jämför med dagens svenska skola när det gäller företeelser som auktoriteter, trakasserier eller konflikten mellan lärare och elever. Hur såg den svenska skolan ut när era föräldrar eller farföräldrar gick i skolan?

* I den skola där Honza går utövas en katederundervisning som är kontrollerad av staten. Där verkligheten inte ser ut som makthavarna vill retuscheras bilden. Varför är det så viktigt för det tjeckiska samhället att Honza och hans kamrater får lära sig den "korrekta" bilden av samhället? Diskutera om det finns en sådan "rättvisande" bild av verkligheten. Hur ser kunskapsförmedlingen ut i den svenska skolan idag?

Verklighet och fantasi

I filmen "Lenin, mamma och Gud" skildras vuxenvärlden ur ett barns perspektiv. Handlingen utspelas inom en historisk ram som skapats dels genom dokumentära avsnitt, dels genom att historiskt välkända händelser antyds i förbigående:

När Honza besöker en frisörsalong ser vi hur kunderna i salongen andlöst lyssnar till den statskontrollerade radions ut-

sändning av domstolens anklagelser i Slanskyprocessen. I filmens början berättar en speakerröst att en bonde tagit livet av sig för att han inte ville se sin jord kollektiviseras. Det krigshärjade europeiska folkets beundran inför det starka och välutvecklade Amerika antyds i en scen där barnen tävlar om ett paket amerikanska tuggummin. Franticek fantiserar om att amerikanerna ska komma som befriare. Honzas möte med en judisk präst ger liv åt de många myterna om judarna, som spredds inte minst av nazisterna, t.ex. att judarna åt barn.

I Honzas fantasi spelar morbrodern Milos en viktig roll. Milos var frivillig i Spanien under spanska inbördeskriget. Han lämnade Tjeckoslovakien vid den tyska invasionen för att ta värvning utomlands. Honzas käraste tillhörighet är en kniv som Milos lämnat efter sig. Med den i handen drömmer Honza om Milos återkomst.

Stalinporträttet som hänger på hedersplats i lägenheten hemma hos Honza har en central betydelse i filmen. Stalin blir en krävande och övervakande fadersfigur som påminner om vilka regler som gäller. I slutet av filmen har mamman plockat ned Stalinporträttet från väggen. Istället hänger där en tavla med en blombukett. Scenen är ett exempel på hur filmen i en komprimerad scen kan berätta att en stor förändring ägt rum, både i samhället och inom modern.

På flera ställen i "Lenin, mamma och Gud" visas citat ur olika dokumentärfilmer, s.k. journalfilmer. Detta var korta nyhetsjournaler som brukade visas som förspel på biograferna innan TV tog över nyhetsförmedlingen av rörliga bilder. En vanlig uppfattning är att dokumentärfilmen skulle vara vara mer "sann" än annan film därför att den utgår från verkliga personer och situationer, medan spelfilmen är tillrättalagd och dramatiserad med hjälp av skådespelare. I själva verket har också dokumentärfilmaren valt ut, satt samman och i många fall rekonstruerat händelser och situationer för att "skapa" den verklighet som han eller hon vill visa.

* Diskutera den roll som speakerrösten och musiken har i de journalfilmer som citeras i "Lenin, mamma och Gud". På vilket sätt bidrar speakerrösten till att med ordval och betoningar förstärka och tolka bilderna åt oss? Hur påverkar musiken våra associationer kring bildernas innehåll?

* Vad skiljer dokumentära bilder från spelfilmens bilder? Vad har filmskaparen vunnit på att berätta filmen "Lenin, mamma och Gud" i form av en spelfilm? Hur hade filmen sett ut om den varit helt dokumentär?

Produktionsuppgifter

Regi – Jan Schmidt
Produktion – Lucetnafilm, Tjeckoslovakien 1990
Manuskript – Milan Lezák
Foto – Jiri Krejčík
Klippning – Jiri Brozেকk
Scenografi – Jiri Matolin
Originalmusik – Jiri Sust

I rollerna

Honza Domnosil – Jan Morávek & Martin Morávek
Petra Domnosil – Karolína Soukupová
Modern – Jana Spanurová
Franticek Krenek – Oldrich Navrátil
Religionsläraren – Bohumil Vávra
Senft – Michal Pavlata
Fru Senft – Jana Svandová
Rektorn – Leos Sucharipa

Tekniska uppgifter

Originaltitel – Vracenky
Speltid – 94 minuter
Längd – 2.565 meter (35 mm)
Bildformat – Vidfilm (1:1,66)
Färgsystem – Svart-vit
Ljudsystem – Mono
Censur – Tillåten från 7 år
Översättning – Lars Olov Skeppholm
Svensk premiär – 25.12 1993

Distribution

Svenska Filminstitutet
Box 27126
102 52 Stockholm
Telefon 08-665 11 00
Telefax 08-661 18 20

Filmhandledningar ges ut av Svenska Filminstitutet, Film & Publik, Box 27 126, 102 52 Stockholm.
De publiceras i tidskriften Zoom. Filmhandledningar kan beställas mot porto- och exp.avgift.
Till vissa filmhandledningar finns en studiekassett med utdrag ur filmen (150 kr inkl moms + porto).
www.sfi.se/skolbio